

Explanation of the Word “Anna” and its Effect in the Translation of Verse 39 of Zokhrof Surah

Hossein Rafiei *

Doctorate in Philosophy of Religion, University of Tehran, Tehran, Iran

Mohammad Karimi Lasaki

Master's Student of Seminary & Ph.D in Philosophy of Religion, Tehran

Mohsen Habibi

Assistant Professor, Department of Philosophy, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

Ahmad Shahrabi Farahani

Ph.D. Student, Department of Ethics, University of Quran and Hadith, Qum, Iran

Abstract

Introduction

The translators and commentators have mentioned the four meanings of “anna” and its place in verse 39 of Zoukhrof surah. Among these, two possibilities are mentioned in the description of the literature. In the first possibility, the “anna” is in the infinitive format so the final phrase of the verse becomes the “subject” of “Lan Yanf’akom”. The explanation is taken from “ez” or from the general meaning of the verse. Some of the translators, and commentators have explained this verse based on this possibility. In the second possibility the “anna” is in infinitive form too, but the final phrase is in an explanatory role (Mafoul-lah). The “subject” is a pronoun in this case. Some of the commentators analyzed the verse on this possibility.

Some of the translators, and commentators said two different possibilities that the linguists did not said those two. So in the third possibility, the “anna” is non-infinitive and the final phrase has “consequence” meaning. In the last possibility, both “anna” and “ez”

* Corresponding Author: hossein.rafiee2005@gmail.com

How to Cite: Rafiei, H., Karimi Lasaki, M., Habibi, M., Shahrabi Farahani, A. (2023). Explanation of the Word “Anna” and its Effect in the Translation of Verse 39 of Zokhrof Surah, *A Research Journal on Qur'anic Knowledge*, 14(54), 159-186.

in “explanation” meaning. They explain the final phrase in a non-infinitive format.

To choose a criterion composition, the possibilities have been explored. At first, these possibilities were described based on literature books, Quran translations, and interpretations. After that, the reasons were explained and reviewed. Finally, we evaluated among the possibilities.

Research Question(s)

Main question: What is the translation and composition of the criteria in verse 39 of Zoukhrof surah with emphasis on “anna” and “explanation” meaning?

Sub-questions:

1. What is the position of “anna” in Arabic literature based on the literary analysis of verse 39 of Zoukhrof surah?
2. How is the reflection of the concept of “explanation” in the Persian translation based on literary study about “anna”?
3. What is the difference between translators, and commentators in literary analysis of verse 39 in Zoukhrof surah?
4. What is the main reason for the disagreement between explainers based on literary and interpretive evidence?
5. How is the composition and translation of the criteria based on the analysis of evidence and the relationship of this verse to others?

2. Literature Review

Many books and articles have been written in the study of “explanation meaning”. Among them is “The Method of Explanation and its Ways in Holy Quran” book by Mr. Yunus Abdolmarzok al-Janabi. He defined “explanation” in Arabic and its formats in the Quran. But he did not discuss the translation of “explanation”. The second is the “Explanation in Jar letters meanings” article, It was written by Seyyed Mohammad ibn-e Rasoul and Somayeh Najaf Abadi. They discussed the translation of explanation letters that influence choosing the correct translation of verse 39 of Zoukhrof surah. The third is “The role of context in the explanatory and emphatic meaning of this and its effect on endowment and initiation” article, It was written by A’zam Parcham and Fatimah Zamani; this article was used in the “explanation” definition, the differences between “anna” and “enna” in delivering “explanation meaning and

Persian translation, the effect of choosing each meanings in endowment and beginning in “Anfal” and “towbah” surah.

This paper will focus on translation and literature study. One of them is the literary study of “anna” in a compressive way. The other is the concept of “explanation” in relation to “anna”. The third is collecting all of the combined and semantic possibilities of verse 39 of Zoukhrof surah based on syntax scientists, translators, and commentators. The fourth is examining the correctness or incorrectness of each possibility and choosing a better possibility and translation and interpretation based on it and the interpretation of the Quran by the Quran method.

3. Methodology

This article is done by a descriptive-analytical method and library references. At first, the combined possibilities were described. After that, they were analyzed based on pieces of evidence. Finally, the correctness combined in verse and the translation and interpretation based on it were selected.

4. Conclusion

For the translation and combination of verse 39 of Zoukhrof surah, the literary study in this verse and transferring “explanation” meaning in translations were discussed. In this discussion, we used three groups of ideas: syntax scientists, translators, and commentators. Based on they ideas, the verse has four combined and interpretive possibilities. Two possibilities (the third and fourth possibility) did not have literary support; so they were incorrect. In other possibilities, they have literary support but if this verse each to similar (49/A’raf) verse in its literature and meaning, the first possibility is the only correct state. So the translation based on this possibility is (Because of the injustice you have done in the world, it will not benefit you to share in the torment on that day).

Keywords: Quran Interpretation, the Meaning of “Anna”, Zoukhrof Surah, Explanation.

معنای تعلیل لفظ «أَنَّ» و تأثیر آن در ترجمه آیه ۳۹ سوره زخرف

حسین رفیعی *

دانش آموخته حوزه علمیه دارالسلام، تهران، ایران

محمد کریمی لاسکی

دانش آموخته حوزه علمیه و دکترای تخصصی فلسفه دین دانشگاه تهران، تهران، ایران

محسن حبیبی

دانشیار گروه فلسفه، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

احمد شهرابی فراهانی

دانشجوی گروه اخلاق، دانشگاه قرآن و حدیث، قم، ایران

چکیده

برخی از تفاوت‌های موجود میان ترجمه‌ها و تفاسیر قرآن، به اختلاف در استفاده از قواعد ادبیات عربی باز می‌گردد؛ از این رو در بعضی موارد، دیدگاه ادبی پذیرفته شده، در توضیح آیه تأثیر می‌گذارد. میان ترجمه‌ها و تفاسیر موجود از عبارت «أَنْتُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ»، (زخرف/۳۹) تفاوت‌هایی است که امکان درستی تمامی آنها بعید است؛ ضروری بود تا پس از تبیین معانی «أَنَّ» و ترکیب‌های نحوی آیه، به بررسی معنای تعلیل در «أَنَّ» و تطبیق آن با ترجمه‌ها و تفاسیر پرداخته شود؛ سپس میزان مطابقت آنها با معانی «أَنَّ» و ترکیب‌های نحوی طرح شده در مورد این آیه، مورد ارزیابی قرار گیرد، تا صحیح‌ترین توضیح از مفاد این آیه بر پایه قواعد ادبی استخراج گردد. در نتیجه ارزیابی، صحیح‌ترین ترکیب که مشتمل بر فاعل بودگی عبارت انتهای آیه و مصدری بون «أَنَّ» بود، می‌بایست به صورت «بخاطر ظلمی که در دنیا کرده‌اید، در آن روز اشتراک داشتنتان در عذاب نفعتان نمی‌دهد.» ترجمه گردد؛ اما بعضی دیگر با در نظر گرفتن معنای «تعلیل» بصورت «منطوقی» برای «أَنَّ»، به اشکالاتی مانند: نداشتن پشتوانه ادبی، وجود دو نشانه تعلیل در یک عبارت و تعیین معنای نادرست برای «إِذ»، انتخاب فاعل غیر صحیح برای «لَنْ يَنْفَعَكُم»، دچار شده‌اند. مقاله حاضر با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای و براساس روش توصیفی-تحلیلی به همراه نقد به بررسی درستی یا نادرستی استفاده معنای تعلیل برای «أَنَّ» و اثرگذاری آن در نقد تفاسیر و ترجمه‌های موجود از این آیه، پرداخته است.

کلیدواژه‌ها: تفسیر قرآن، معنای حرف «أَنْ»، سوره زخرف، تعلیل.

۱. مقدمه

مترجمان و مفسران برای توضیح آیه «وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنْتُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ» (زخرف/۳۹) چهار احتمال معنایی برای «أَنْ» و جایگاه آن در آیه ذکر کرده‌اند؛ از این میان دو احتمال در توضیح ادبا آمده است. گروه اول، در ترکیب آیه، «أَنْ» را مصدر ساز دانسته‌اند؛ بدین صورت مصدر به دست آمده از عبارت پایانی آیه، فاعل «لَنْ يَنْفَعَكُمُ» گشته و «تعلیل» مورد نیاز آیه، از «إِذْ» یا فحوای کلی آیه، برداشت شده است (ر.ک؛ ابن هشام، بی تا، ج ۱: ۸۲؛ صبان، بی تا، ج ۲: ۳۹۶؛ ابن جنی، بی تا، ج ۲: ۴۳۵؛ سیوطی، بی تا، ج ۲: ۱۰۱) شماری از مترجمین و مفسرین نیز بر همین اساس، به توضیح پرداخته‌اند. (ر.ک؛ نحاس، ۱۴۲۱، ج ۴: ۷۳؛ ابن کثیر، ۱۴۱۹، ج ۷: ۲۰۷؛ بیضاوی، ۱۴۱۸، ج ۵: ۹۱؛ ثعلبی، ۱۴۲۲، ج ۸: ۳۳۵؛ صادقی تهرانی، ۱۳۸۸، ج ۵: ۴۱؛ آیتی، ۱۳۷۴: ۴۹۲) گروه دوم، در بیان احتمال دیگر ترکیبی، به مصدری بودن «أَنْ» و نقش «مفعول له» برای مصدر، اشاره داشته‌اند. در این صورت فاعل «لَنْ يَنْفَعَكُمُ»، ضمیر است (ر.ک؛ ابن هشام، بی تا، ج ۱: ۸۲؛ ناظر الجیش، بی تا، ج ۴: ۱۹۲۹؛ یونس عبد مرزوک الجنابی، ۲۰۰۴: ۲۴۹) شماری از توضیح دهندگان آیه نیز بر همین اساس، به تحلیل محتوایی آیه پرداخته‌اند (ر.ک؛ زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۴: ۲۵۲؛ طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۸: ۱۰۳؛ ابن عربی، ۱۴۲۲، ج ۲: ۳۳۹؛ کاشانی، ۱۳۶۵، ج ۸: ۴۷؛ ماتریدی، ۱۴۲۶، ج ۹: ۱۶۷؛ ابن ابی زمنین، ۱۴۲۴، ج ۲: ۲۹۰؛ قشیری، ۲۰۰۰، ج ۳: ۳۱۸؛ بیضاوی، ۱۴۱۸، ج ۵: ۹۱؛ ثعلبی، ۱۴۲۲، ج ۸: ۳۳۵) بنابراین، از میان پنج احتمال موجود، تنها دو احتمال «فاعل» و «مفعول له» در کنار مترجمین و مفسرین، توسط ادبا نیز مطرح شده است.

برخی از مترجمان و مفسران، به بیان دو احتمال دیگر بطور مستقل از نحویان، پرداخته‌اند. سومین احتمال مطرح شده براساس لحاظ کردن معنای «عاقبت» در عبارت پایانی و غیر مصدری باقی ماندن آن است. (ر.ک؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۲۱: ۶۷؛ همو، ۱۳۷۳: ۴۹۲؛ قرشی بنابی، ۱۳۷۵، ج ۱۰: ۳۲؛ رضایی اصفهانی، ۱۳۸۳: ۴۹۲) گروه چهارم،

دو نشانه «إذ» و «أن» را رساننده «تعلیل» بطور «منطوقی» دانسته‌اند؛ ایشان آخر آیه را به صورت غیرمصدری بیان داشته‌اند. (ر.ک؛ رازی، ۱۴۰۸، ج ۱۷: ۱۷۳؛ الهی قمشه‌ای، ۱۳۸۰: ۴۹۲؛ فولادوند، ۱۴۱۸: ۴۹۲؛ انصاریان، ۱۳۸۳: ۴۹۲؛ ارفع، ۱۳۸۱: ۴۹۲؛ آدینه‌وند لریستانی، ۱۳۷۷، ج ۵: ۸۸۲؛ حجتی، ۱۳۸۴: ۴۹۲؛ خرم‌دل، ۱۳۸۴: ۴۹۲).

۱-۱. پرسش‌های اصلی و فرعی

پرسش اصلی: ترجمه و ترکیب معیار در آیه ۳۹ سوره زخرف با تأکید بر «أن» و افاده معنای «تعلیل» چیست؟

پرسش‌های فرعی:

- الف. جایگاه «أن» در علوم عربی با تکیه بر تحلیل ادبی آیه ۳۹ سوره زخرف چیست؟
- ب. نحوه بازتاب مفهوم «تعلیل» در ترجمه فارسی براساس مطالعه ادبی «أن» و ترجمه‌های موجود چگونه است؟
- ج. چه اختلافی میان صاحب‌نظران در ترکیب و ترجمه آیه ۳۹ سوره زخرف وجود دارد؟
- د. ریشه اختلاف میان صاحب‌نظران براساس ادله و شواهد ادبی و تفسیری چیست؟
- ه. ترکیب و ترجمه معیار براساس تحلیل ارائه شده از ادله و نسبت این آیه با سایر آیات چیست؟

۱-۲. پیشینه پژوهش

در بررسی معنای تعلیل، تاکنون کتب و مقالات متعددی نوشته شده است. از جمله «اسلوب التعلیل و طرائفه فی القرآن الکریم» نوشته آقای یونس عبدالمرزوک الجنابی؛ وی در این کتاب سعی نموده با تعریف تعلیل در ادبیات عربی، به بیان قالب‌های قرآنی تعلیل در سه بخش ادات تعلیلی، اسم‌ها و جملات پردازد. اما این کتاب درباره ترجمه تعلیل بحث ننموده و ازین حیث دچار نقصان است؛ همچنین مقاله «تعلیل در معنای حروف جر عربی» نوشته سید محمد ابن رسول و سمیه نجف آبادی؛ ایشان در این مقاله به ترجمه ادات تعلیلی

معنای تعلیل لفظ «أن» و تأثیر آن در ترجمه آیه ۳۹ سوره زخرف؛ رفیعی و همکاران | ۱۶۵

حروف جر، پرداخته‌اند؛ که در تعیین ترجمه معیار مفید بود. همچنین از مقاله «نقش سیاق در معنای تعلیلی و تأکیدی بودن إن و تأثیر آن بر وقف و ابتدا» نوشته خانم اعظم پرچم و فاطمه زمانی؛ این مقاله در تعریف تعلیل، تفاوت «إن» و «أن» در افاده تعلیل و ترجمه فارسی استفاده مورد قرار گرفت. مؤلفان، در این مقاله سعی کرده‌اند تا در این بازنشاسی، به بیان تأثیر انتخاب معنای تأکیدی یا تعلیلی در وقف و ابتدا، در سوره انفال و توبه پردازند.

آنچه در این مقاله افزون بر مطالب پیشین است، عبارتند از: مطالعه ادبی «أن» بطور جامع، مفهوم شناسی «تعلیل» نسبت به «أن»، جمع آوری انواع احتمالات ترکیبی و معنایی آیه ۳۹ سوره زخرف، براساس آراء ادبا، مترجمان و مفسران و بررسی درستی یا نادرستی هر احتمال، بر پایه پشتوانه‌های ادبی آن و در نهایت برگزیدن بهترین احتمال، بر پایه ادله علمی است؛ یکی از این ادله علمی استفاده از روش تفسیری «قرآن با قرآن» است، که در تطبیق با آیه ۴۸ سوره اعراف، صورت پذیرفته است.

۱-۳. روش پژوهش:

در مقاله حاضر، ابتدا به مطالعه ادبی «أن» پرداخته شده است. سپس، مفهوم «تعلیل» با تکیه بر در ادبیات عرب و تحلیل ادبی آیه ۳۹ سوره زخرف بیان شده است. در بخش سوم، اختلاف موجود در تحلیل ادبی و ترجمه آیه مورد بحث، توصیف شده است. در بخش بعد ادله هر یک از تحلیل‌های ادبی براساس دیدگاه قائلین آنها مطرح و مورد ارزیابی قرار گرفته است. در اثر این ارزیابی، دو تحلیل ادبی آیه که دارای پشتوانه ادبی بودند، باقیمانده. در بخش آخر به انتخاب یکی از این دو احتمال براساس تطبیق ادبی-محتوایی این آیه با آیه ۴۹ اعراف پرداخته شده است.

۲. مطالعه ادبی «أن» از منظر سه علم ادبی نحو، لغت، بلاغت برای تحلیل

ادبی آیه ۳۹ سوره زخرف

واکاوی ادبی «أَنَّ» از آیه ۳۹ سوره زخرف و تبیین معنا و کاربرد «تعلیل» برای نقد ترجمه‌ها و تفاسیر، ضروری است. برای مطالعه ادبی «أَنَّ» به بررسی معانی و تطبیق معنای «تعلیل» با این لفظ در سه علم لغت، نحو و بلاغت، پرداخته می‌شود. ضرورت این بررسی در تأثیرگذاری اطلاعات بدست آمده در قسمت‌های بعدی مقاله است.

نحویان، در مورد «أَنَّ» در چهار جایگاه از کتب ادبی بحث کرده‌اند که تنها دو جایگاه آن، دارای تأثیر در مقاله حاضر است. یکی معانی «أَنَّ»؛ نحویان در این بحث به دو معنای تأکیدی و ترجیحی برای «أَنَّ»، اشاره داشته‌اند. (ر.ک؛ ابن هشام، بی تا، ج ۱: ۴۱) بیان این معانی از جهت ایجابی، در استخراج ترجمه معیار آیه ۳۹ زخرف و از جهت سلبی در تبیین ترجمه‌های بدون پشتوانه ادبی کاربرد دارد. دیگری، کاربرد مصدرسازی؛ (ر.ک؛ سیوطی، بی تا: ۱۱۱؛ ابن هشام، بی تا، ج ۱: ۴۱) این کاربرد در مستند سازی ترکیب‌ها و ترجمه‌های موجود و همچنین استخراج ترجمه معیار، مؤثر خواهد بود. در مجموع، از میان مباحث مرتبط با «أَنَّ»، معانی آن و کاربرد مصدرسازیش که توسط نحویان مطرح شده، در مقاله حاضر مؤثر است.

دو احتمال ترکیبی توسط نحویان نسبت به این آیه مطرح شده است. در تبیین احتمال اول، اغلب نحویان عبارتی همانند: «لَنْ يَنْفَعَكُمْ اِشْتِرَاؤُكُمْ فِي الْعَذَابِ لِاجْلِ ظَلْمِكُمْ فِي الدُّنْيَا» را مطرح نموده‌اند؛ (ر.ک؛ صبان، بی تا، ج ۲: ۳۹۶؛ ابن جنی، بی تا، ج ۲: ۴۳۵؛ سیوطی، بی تا، ج ۲: ۱۰۱؛ حسن، ۱۳۶۷، ج ۳: ۸۷؛ یونس عبد مرزوک الجنابی، ۲۰۰۴: ۱۳۵) این عبارت به معنای «بخاطر ظلمی که در دنیا کرده اید، در آن روز، اشتراک داشتنتان در عذاب نفعتان نمی‌دهد.» است. برآمد این عبارت عبارتند از: مصدری بودن «أَنَّ»، تبدیل کردن عبارت «أَنَّكُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ» در قالب مصدری بطور «اِشْتِرَاؤُكُمْ»، قرار دادن آن اسم به عنوان فاعل برای «لَنْ يَنْفَعَكُمْ» و استخراج تعلیل از عبارت «اِذْ ظَلَمْتُمْ» که در این میان برخی نحویان «اِذْ» را تعلیلیه می‌دانند و برخی تعلیل را برآمده از فحوای این جمله می‌دانند (ر.ک؛ ناظر الجیش، بی تا: ج ۴: ۱۹۲۹؛ یونس عبد مرزوک الجنابی، ۲۰۰۴: ۲۴۹، ابن هشام، بی تا، ج ۱: ۸۲) احتمال دومی که طرح شده در قالب عبارتی همچون: «لَنْ

معنای تعلیل لفظ «أن» و تأثیر آن در ترجمه آیه ۳۹ سوره زخرف؛ رفیعی و همکاران | ۱۶۷

يَنْفَعَكُمْ تَمَنِّيَكُمْ لِأَنَّ حَقَّكُمْ أَنْتُمْ وَقُرْنَاؤُكُمْ أَنْ تَشْتَرِكُوا فِي الْعَذَابِ كَمَا كُنْتُمْ مُشْتَرِكِينَ فِي سَبَبِهِ وَهُوَ الْكُفْرُ (ر.ک؛ زمخشری، ۱۴۱۷، ج ۴: ۲۵۲) طرح شده که در اینجا «أن» مجدداً «مصدری» است، عبارت پایانی در مقام «تعلیل» برای «لن ینفعکم» قرار داشته و فاعل آن ضمیری با رجوع به آیه قبل است. «إذ»، در این نوع «ظرفیه» است؛ زیرا در نظر گرفتن معنای «تعلیل» برای «إذ»، به همراه برآمد تعلیلی از عبارت آخر آیه، سبب وجود دور سبب و مسببی میان دو تعلیل موجود می‌گردد و از سویی دیگر این معنا برای «إذ» و عبارت پایانی بطور همزمان، توسط هیچ یک از نحویان بیان نشده است.

جدول ۱. دسته بندی نظرات نحویان براساس طرح احتمالات ترکیبی آیه ۳۹ سوره زخرف

نحویان	ابن هشام	ابن جنی	سیوطی	ابن حاجب	صبان	ناظر الجیش	عباس حسن	زمخشری	یونس عبد مرزوک الجنبی
نوع اول	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
نوع دوم	✓				✓			✓	✓

در دیدگاه لغوی، به دو بحث لفظی و معنایی، درباره «أن» پرداخته شده است؛ از مباحث لفظی موجود در این باره، بدلیل بی تأثیری در نتایج این مقاله، بحث نمی‌شود (ر.ک؛ زبیدی، ۱۴۱۴، ج ۱: ۷۷؛ معلوف، ۲۰۰۰، ج ۱: ۱۹؛ مهنا، ۱۴۱۳، ج ۱: ۴۹) لغویان، در مباحث معنایی «أن»، معانی تأکید، به معنای «لعل» (ر.ک؛ شرتوتی، ۱۳۷۴، ج ۱: ۷۷)، نفی انکار، شک (ر.ک؛ معلوف، ۲۰۰۰، ج ۱: ۴۹) را مطرح نموده‌اند. در این میان، برخی از علمای لغت به مصدرسازی «أن» نیز اشاره داشته‌اند. (ر.ک؛ مهنا، ۱۴۱۳، ج ۱: ۴۹؛ معلوف، ۲۰۰۰، ج ۱: ۴۹) پس علم لغت در شاخه معنایی «أن»، چهار معنا و کاربرد مصدرسازی را بیان نموده است.

در مطالعه بلاغی، بخشی از مطالب مربوط به آیه ۳۹ سوره زخرف و برخی موبوط به «أن» بطور مستقل است. به عنوان مثال، جمله «أَنْتُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ» در قالب اسمیه بکار رفته؛ که غرض ثانوی آن «تحسّر و تحزّن» است. (ر.ک؛ تفتازانی، ۱۴۴۰: ۶۲) همچنین «أن» به عنوان یکی از ادات تأکید، نسبت به مخاطب مردد یا منکر خبر بکار می‌رود.

(ر.ک؛ تفتازانی، ۱۴۴۰: ۶۴؛ هاشمی، ۱۳۹۹: ۲۷) نکته دیگر اینکه که ذکر مسند الیه در «أَنْكُمُ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ» براساس ترکیب اول، برای «اهانت» است. (ر.ک؛ تفتازانی، ۱۴۴۰: ۷۹) نیز تأکید مسندالیه با «أَنْ» برای «تقریر» است. (ر.ک؛ تفتازانی، ۱۴۴۰: ۹۶) همچنین، مسند الیه براساس ترکیب اول، بصورت «اشتراککم» آمده و معرفه شدن این لفظ با اضافه، نشان از «تحقیر مضاف» است. (ر.ک؛ هاشمی، ۱۳۹۹: ۸۶) اضافه براین در افاده غرض از «حسن التعلیل» هم استفاده شده است (ر.ک؛ هاشمی، ۱۳۹۹: ۲۸۷).

در مجموع به مطالعه ادبی «أَنْ» از منظر علم نحو، لغت و بلاغت و تبیین معنا و ترجمه تعلیل در این آیه پرداخته شد. نحویان دو معنای تأکید و ترجی و طرح دو احتمال ترکیبی در مورد عبارت پایانی آیه را ذکر نموده‌اند. لغویان به چهار معنای تأکید، ترجی، نفی انکار و شک پرداخته بودند، همچنین به کاربرد مصدرسازی «أَنْ» نیز توجه داشتند. در بلاغت نیز مجموعه آموزه‌هایی نسبت به قالب آیه ۳۹ سوره زخرف با تکیه بر اغراض ثانوی، مطرح شد و سپس به تعریف تعلیل از منظر ادبیات عرب و تطبیق ترجمه‌ای این معنا در آیه مورد بحث پرداخته شد.

۳. مفهوم‌شناسی تعلیل و نحوه ترجمه آن در فارسی براساس مطالعه ادبی «أَنْ»

و ترجمه‌های موجود از آیه ۳۹ سوره زخرف

«تعلیل» اصطلاحی پربسامد در علوم اسلامی است؛ اما اصطلاح ادبی آن مورد قصد مقاله حاضر است. این اصطلاح در فلسفه اسلامی به معنای «استدلال از معلول به علت» بکار رفته است. (ر.ک؛ صلیبا، ۱۴۱۴، ج ۱: ۳۱۴؛ تهاونوی، ۱۹۹۶، ج ۱: ۱۵۲؛ ناسخیان- یخچالی، ۱۴۰۰: ۱۰۶) همچنین از این قاعده، در علم کلام برای اثبات خداوند با برهان حدوث (ر.ک؛ کندی، ۱۳۶۹: ۱۱۳-۲۰۶)، علیت (ر.ک؛ طباطبایی، ۱۳۸۶، ج ۳: ۶۷۷)، حرکت (ر.ک؛ مطهری، ۱۳۸۹: ۱۰۶-۱۶۸) و نظم (ر.ک؛ سبحانی، ۱۳۸۴، ج ۱: ۳۳) استفاده شده است. اصولیین از تعلیل، در قیاس منصوص العله (ر.ک؛ حلی، ۱۴۰۴: ۲۱۹)، تنقیح مناط (ر.ک؛ مجاهد، بی تا: ۶۷۳) و «العله تعمیم و تخصص» (ر.ک؛ تبریزی، بی تا: ۴۳) و مفهوم مخالف تعلیل استفاده نموده‌اند (ر.ک؛ ابراهیمی، ۱۳۹۴: ۱۸) تعلیل در ادبیات عرب، به

معنای تعلیل لفظ «أن» و تأثیر آن در ترجمه آیه ۳۹ سوره زخرف؛ رفیعی و همکاران | ۱۶۹

معنای «سببیت» است. این لفظ به علاقه آیه در مورد «کمک کننده در وصول به هدف»، مورد استفاده قرار گرفته است (ر.ک؛ ابن رسول- نجف آبادی، ۱۳۹۱: ۲۸).

ترجمه عبارت پایانی آیه مورد بحث، براساس برگردان ادات تعلیل از عربی به فارسی، صورت می‌گیرد. ترجمه معنای تعلیل با الفاظی مثل «با»، «از»، «برای»، «چون» انجام می‌پذیرد. (ر.ک؛ ابن رسول- نجف آبادی، ۱۳۹۱: ۲۸) این افاده در آیه ۳۹ سوره زخرف و برای «أن»، با لفظ «چون» یا «برای» رسانده می‌شود.

«تعلیل» در ادبیات زبان عربی از دو جنبه منطوقی و مفهومی، قابل برداشت است. در جنبه منطوقی، معنای «تعلیل» از لفظ مستقلی برداشت می‌شود. به عنوان مثال دلالت به «تعلیل» توسط حرف «لام»، از این سنخ است. (ر.ک؛ ابن هشام، بی تا، ج ۱: ۲۰۹) اما کاربرد تعلیلی از این نوع برای «أن» در ادبیات عربی غیر مفروض است. دلالت از جنبه مفهومی در جایی است که «تعلیل»، از اغراض ثانوی برداشت شود. چنانکه گذشت نحویان معقدند جمله «أن» و صله‌اش پس از مصدری گشتن، قابلیت رساندن «تعلیل» را دارا هستند. (ر.ک؛ زمخشری، ۱۴۱۷، ج ۴: ۲۵۲) تعلیل برآمده، در الفاظ این صله و موصول وجود نداشته بلکه براساس غرض ثانوی، از مفهوم آن برداشت شده است. بنابراین «تعلیل» در زبان عربی در هر دو جنبه مفهومی و منطوقی امکان پذیر است اما «أن» صرفاً در قسم مفهومی بکار رفته است.

گرچه «تعلیل» در «أن» بطور مفهومی صحیح است اما هر دو نوع تعلیل در توضیحات آیه آمده، بنابراین بررسی هر دو نوع تعلیل ضروری است. در احتمال اول با معنای مفهومی تعلیل، عبارت پایانی آیه بصورت «چون در عذاب اشتراک دارید» و «بخاطر اشتراک داشتنتان در عذاب» با بازتاب مصدری گشتن در فارسی ترجمه می‌شود. (ر.ک؛ صفوی، ۱۳۸۸، ج ۱۸: ۱۴۰) احتمال دیگر، معنای منطوقی تعلیل و ترجمه غیر مصدری عبارت پایانی آیه است. در این حالت بخاطر باقی ماندن حالت الفاظ بطور غیرمصدری در ترجمه به عبارت «چون در عذاب مشترکید» و «بخاطر مشترک بودنتان در عذاب»، بازتاب داده می‌شود. (ر.ک؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۳: ۴۹۲) در اینجا ترجمه «تعلیل» بطور منطوقی از لفظ

«أَنَّ» برداشت شده که توسط ادبا مطرح نشده بود.

طرح شباهت «إِنَّ» و «أَنَّ» در افاده معنای «تعلیل» در آیه ۳۹ زخرف، ایجادکننده شبهه است. برخی از نحویان همچون ابن هشام، مکسور کردن «أَنَّ» را مؤیدی برای اثبات ترکیب دوم می‌دانند (ر.ک؛ ابن هشام، بی تا، ج ۱: ۸۲) ولی این مؤید بودگی، صرفاً در افاده معنای «تعلیل» است؛ در همین حال نیز «أَنَّ» بطور مفهومی و «إِنَّ» بصورت منطوقی «تعلیل» را افاده نموده‌اند. اگر از این طرح شباهت، دارا بودن معنای منطوقی «تعلیل» برای «أَنَّ» برداشت شود، از سه جهت مورد نقد است. اول اینکه اگر «أَنَّ» افاده‌گر این معنا باشد، ضرورتی به مکسور نمودن آن نیست. (ر.ک؛ پرچم - زمانی، ۱۳۹۷: ۴۳) جهت دوم اینکه در توضیح آیه، «أَنَّ» بطور مصدری بازتاب داده شده؛ که اگر افاده منطوقی «تعلیل» هم برای آن لحاظ گردد سبب اجتماع دو معنا در یک لفظ برای افاده در یک زمان شده، که محال است. آخرین جهت اینکه از «لام تعلیلیه»، در تأویل آیه استفاده شده است؛ تا تعلیل برآمده از جمله را نشان دهد؛ اما در صورتی «أَنَّ» نیز بطور تعلیل منطوقی به حساب آید، موجب توالی دو حرف مشابه می‌گردد و ممتنع است.

۴. توصیف اختلاف موجود در ترکیب نحوی و ترجمه آیه ۳۹ سوره زخرف

با استقراء انجام گرفته چهار احتمال ترکیبی و معنایی در این آیه از سوی صاحب نظران مطرح شده است. در احتمال اول و دوم، «أَنَّ» مصدریه است با این تفاوت که در احتمال اول، عبارت پایانی آیه به عنوان فاعل «لَنْ يَنْفَعَكُم» (ر.ک؛ ابن هشام، بی تا، ج ۱: ۸۱؛ صبان، بی تا، ج ۲: ۳۹۶؛ ابن جنی، بی تا، ج ۲: ۴۵۲؛ سیوطی، بی تا، ج ۲: ۱۰۱) و در احتمال دوم، تعلیلی و در نقش «مفعول له»، لحاظ شده است. (ر.ک؛ ناظرالجیش، بی تا، ج ۴: ۱۹۲۹؛ یونس عبد مرزوک الجنابی، ۲۰۰۴: ۲۴۹؛ زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۴: ۲۵۲؛ طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۸: ۱۰۳؛ ماتریدی، ۱۴۲۶، ج ۹: ۱۶۷) سومین گروه، عبارت پایانی آیه را در معنای «عاقبت» دانسته‌اند و «أَنَّ» را به صورت غیرمصدری توضیح داده‌اند (ر.ک؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۲۱: ۶۷؛ همو، ۱۳۷۳: ۴۹۲؛ قرشی بنابی، ۱۳۷۵، ج ۱۰: ۳۲؛ رضایی اصفهانی، ۱۳۸۳: ۴۹۲) آخرین دسته، «إِذْ» و «أَنَّ» را تعلیلیه دانسته و آخر آیه را بطور غیرمصدری بیان

معنای تعلیل لفظ «أن» و تأثیر آن در ترجمه آیه ۳۹ سوره زخرف؛ رفیعی و همکاران | ۱۷۱

داشته‌اند. (ر.ک؛ رازی، ۱۴۰۸، ج ۱۷: ۱۷۳؛ الهی قمشه‌ای، ۱۳۸۰: ۴۹۲؛ فولادوند، ۱۴۱۸: ۴۹۲) بنابراین، برای ترکیب نحوی این آیه و جایگاه معنایی «أن» چهار دیدگاه مطرح شده است.

ترکیب اول، دارای تأثیر در ترجمه و تفسیر آیه ۳۹ سوره زخرف است. نحویان در توضیح این ترکیب به بیان نوع «إذ» و «أن» و جایگاه عبارت پایانی آیه، پرداخته‌اند. اکثر آنها برای روشن شدن توضیحات خود، تأویل آیه را به صورت «لَنْ يَنْفَعَكُمْ إِشْتِرَاؤُكُمْ فِي الْعَذَابِ لِأَجْلِ ظُلْمِكُمْ فِي الدُّنْيَا» بیان نموده‌اند (ر.ک؛ ابن هشام، بی تا، ج: ۱: ۸۲؛ صبان، بی تا، ج ۲: ۳۹۶) برآمد این تأویل، مصدری گشتن عبارت پایانی توسط «أن» و تعلیلی بودن «إذ» است. این ترکیب، به طور مستقیم در توضیح برخی تفاسیر مؤثر واقع شده، (ر.ک؛ زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۴: ۲۵۲؛ طبرسی، ۱۳۷۴، ج ۹: ۳۴) همچنین بر ترجمه‌ای نظیر صادقی تهرانی مؤثر بوده که به صورت «و امروز هرگز شرکت شما در عذاب (تان) سودی برایتان ندارد چون بی چون با هم ستم کردید» (صادقی تهرانی، ۱۳۸۸، ج ۵: ۴۱) مطرح شده است.

ترکیب دوم را شماری از نحویان، در کنار مترجمین و مفسرین بیان داشته‌اند. زمخشری دارای کامل‌ترین توضیح از این ترکیب است؛ بطوری که تأویل آیه، براساس این ترکیب را به صورت «لَنْ يَنْفَعَكُمْ تَمَنِّيَكُمْ لِأَنَّ حَقَّكُمْ أَنْ تَشْتَرُوا فِي الْعَذَابِ كَمَا كُنْتُمْ مُشْتَرِكِينَ فِي سَبِّهِ وَهُوَ الْكُفْرُ» (زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۴: ۲۵۲) بیان داشته است. این تأویل نشان می‌دهد فاعل ضمیری «لَنْ يَنْفَعَكُمْ»، به «تمنی» موجود در «لیت» بازگشته است؛ همچنین عبارت پایانی آیه، بطور مصدری آمده؛ اما در نقش «مفعول له» بوده و نوع «إذ»، «ظرفیه» است. برخی از مفسرین همچون ماتریدی، طباطبایی و ابن ابی زمنین به توضیح آیه بر این اساس پرداخته‌اند (ر.ک؛ طباطبائی، ۱۳۹۰، ج ۱۸: ۱۰۳؛ ابن ابی زمنین، ۱۴۲۴، ج ۲: ۲۹۰؛ ماتریدی، ۱۴۲۶، ج ۹: ۱۶۷) این ترکیب، ریشه ترجمه دو نفر واقع شده است. بروجردی در توضیح این آیه بیان داشته: «و هرگز پیشمانی در آنروز بحال شما سوی ندارد و با شیاطین در عذاب دوزخ شریک هستید» (ر.ک؛ بروجردی، ۱۳۶۶، ج ۱: ۸۹۰) همچنین صفوی می‌گوید «ولی آن روز دیگر این حرف‌ها سودی به حالتان ندارد چون ستم کردید

و همه در عذاب شریکید» (صفوی، ۱۳۸۸، ج ۱۸: ۱۴۰).

ترکیب سوم، توسط برخی از مترجمین و مفسرین در این آیه طرح شده و ریشه ادبی ندارد. در این ترکیب، «أن» بطور غیر مصدری پس عبارت پایانی تأویل نرفته و در مقام «عاقبت» لحاظ شده است. تفاسیری همچون نمونه و احسن الحدیث بر این اساس به توضیح آیه پرداخته‌اند (ر.ک؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۲۱: ۶۷؛ قرشی بنابی، ۱۳۷۵، ج ۱۰: ۳۲) همچنین ترجمه‌هایی نظیر رضایی اصفهانی، خرم دل و مکارم مبتنی بر همین ترکیب است. (ر.ک؛ رضایی اصفهانی، ۱۳۸۳: ۴۹۲؛ خرم دل، ۱۳۸۴: ۴۹۲؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۳: ۴۹۲) این مترجمین، برای توضیح عبارت پایانی آیه از الفاظی نظیر «پس در نتیجه» بهره برده‌اند، همچنین ترجمه آنها از عبارت پایانی بطور غیر مصدری بوده است.

ترکیب چهارم نیز ساخته مترجمین و مفسرین است و ریشه ادبی ندارد. در این ترکیب «إذ» و «أن» به عنوان دو ادات تعلیلی منطوقی، در نظر گرفته می‌شوند؛ از همین رو دور سبب و مسببی در آیه پدید می‌آید. ترجمه‌های انصاریان، مشکینی، حجتی، ارفع، آدینه‌وند و قرشی بنابی بر اساس این ترکیب‌اند. (ر.ک؛ انصاریان، ۱۳۸۳: ۴۹۲؛ مشکینی اردبیلی، ۱۳۸۱: ۴۹۲؛ حجتی، ۱۳۸۴: ۴۹۲؛ ارفع، ۱۳۸۱: ۴۹۲؛ آدینه‌وند لرستانی، ۱۳۷۷، ج ۵: ۸۲۲؛ قرشی بنابی، ۱۳۷۵، ج ۱۰: ۲۹).

بنابراین، چهار احتمال ترکیبی - معنایی در آیه ۳۹ سوره زخرف مطرح است. هر یک از ترکیب‌ها دارای قائلینی از ادبا، مترجمین و مفسرین است؛ «أن» در دو ترکیب مصدری و در دو ترکیب دیگر تعلیلی منطوقی است. عبارت پایانی آیه نیز در جایگاه‌های فاعل، مفعول له و عاقبت لحاظ شده است. اما احتمال صحیح بودن همگی این ترکیب‌ها در آیه مورد بحث بعید بنظر می‌رسد به همین جهت در بخش آتی به واکاوی ادله و شواهد هر دسته پرداخته خواهد شد.

۵. تبیین چرایی اختلاف ترکیبی - ترجمه‌ای در آیه ۳۹ سوره زخرف بر پایه

ادله و شواهد

در بخش قبل، انواع ترکیب‌های مورد احتمال در آیه ۳۹ سوره زخرف بیان شد. محور

معنای تعلیل لفظ «أن» و تأثیر آن در ترجمه آیه ۳۹ سوره زخرف؛ رفیعی و همکاران | ۱۷۳

اختلاف میان ترکیب‌ها در لفظ «أن» و عبارت پایانی آن بود. پس از طرح دیدگاه‌های مختلف نسبت به آیه، احتمال صحت تمامی آنها بعید به نظر می‌رسد؛ به همین جهت ضرورت دارد تا به بررسی ادله قائلین هر دسته و وجوه قوت آن برای داوری میان احتمالات، پرداخته شود.

قائلین به ترکیب اول، در مورد تحلیل‌های خود دارای ادله و شواهدی هستند. اولین دلیل ایشان، استفاده از ظرفیت ادبی موجود در این آیه هست؛ زیرا کاربرد مصدر سازی برای «أن» ثابت شده است؛ پس تبدیل شدن عبارت پایانی آیه به «مصدر»، که به صورت کلمه تنها ظهور می‌یابد، مورد تأیید ادبا است (ر.ک؛ سیوطی، بی تا: ۱۱۱؛ ابن هشام، بی تا، ج ۱: ۴۱) به علاوه اینکه اسم به دست آمده از روند مصدرسازی قابلیت دریافت نقش نحوی را داراست. نحویان برای اثبات این کارکرد، به ذکر شواهدی از جمله همین آیه و سایر عبارات عربی پرداخته‌اند (ر.ک؛ یونس عبد مرزوک الجنابی، ۲۰۰۴: ۱۳۵). تنها مسأله مورد اختلاف در این ترکیب، برداشت «تعلیل» از «إذ» بوده؛ بدین صورت که برخی تعلیل را بطور منطوقی از «إذ» دانسته‌اند و برخی دیگر تعلیل را برداشت شده از کلام. این مشکل با انعطاف پذیر کردن ترکیب، حل شده است. برای انعطاف پذیری، برداشت «تعلیل» از آیه بطور محتمل مطرح شده است (ر.ک؛ ابن هشام، بی تا، ج ۱: ۸۱) بنابراین، ترکیب اول از لحاظ ادبی دارای قوت است؛ بطوری که در اغلب نقشها دارای اتفاق نحوی است و در مورد «إذ» دارای انعطاف است.

این ترکیب دارای وجوه قوت قابل اعتنایی است. یکی اینکه ترکیب اول، توسط نحویان بسیاری مطرح شده است (ر.ک؛ ابن هشام، بی تا، ج ۱: ۸۲؛ صبان، بی تا، ج ۲: ۳۹۶؛ ابن جنی، بی تا، ج ۲: ۴۳۵؛ سیوطی، بی تا، ج ۲: ۱۰۲) دیگر آنکه در ترجمه‌ها و تفاسیر بسیاری، مورد استفاده قرار گرفته است (ر.ک؛ نحاس، ۱۴۲۱، ج ۴: ۷۳؛ ابن کثیر، ۱۴۱۹، ج ۷: ۲۰۷؛ بیضاوی، ۱۴۱۸، ج ۵: ۹۱؛ ثعلبی، ۱۴۲۲، ج ۸: ۳۳۵؛ صادقی تهرانی، ۱۳۸۸، ج ۵: ۳۱؛ آیتی، ۱۳۷۴: ۴۹۲) به علاوه اینکه، در تطبیق آیه ۳۹ سوره زخرف با عبارت «...مَا أَعْنَى عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ» (اعراف/۴۸) براساس روش تفسیری قرآن به قرآن،

(ر.ک؛ ذهبی، ۱۹۶۱، ج ۱: ۱۵۲-۲۵۵) این ترکیب دارای اولویت خواهد بود.

معتقدان به ترکیب دوم، دارای ادله‌ای در اثبات مقام تعلیلی برای جمله پایانی آیه هستند. ایشان همچون دسته دیگر، به مصدرسازی «أَنَّ» اعتقاد دارند، اما به دلیل مخالفت با برداشت تعلیل از «إِذْ» یا برای جهت اتفافی نمودن تحلیل ادبی خود بطور کامل، معنای آن را «ظرفیه» دانسته و تعلیل مورد نیاز را از جمله پایانی برداشت نموده‌اند. (ر.ک؛ ناظر الجیش، بی تا، ج ۴: ۱۹۲۹؛ یونس عبد مرزوک الجنابی، ۲۰۰۴: ۲۴۹) به عبارت دیگر اسم بدست آمده از فرایند مصدر سازی را، در نقش «مفعول له» دانسته‌اند.

ترکیب سوم، از روی انگیزه بدست آوری معنایی خاص مطرح شده است؛ که دارای پشتوانه ادبی هم نیست. در این ترکیب، «أَنَّ» بطور غیرمصدری در معنای غیر مفروض «تعلیل»، بطور منطوقی آمده و جمله پایانی به منزله «عاقبت»، طرح شده است. یکی از قائلین به این ترکیب، مکارم شیرازی است. ایشان در پاسخ به استفتای انجام گرفته دلیل این معنا را «ظاهر مفهوم عرفی آیه» دانسته‌اند (ر.ک؛ مکارم شیرازی، ۱۴۰۱: استفتاء ۶۶۴۶۲۴).

ادله مطرح شده در این ترکیب، دارای اشکال است. یکی اینکه، ترکیب دارای پشتوانه ادبی نیست. دیگر آنکه، اشکالاتی در پاسخ به دست آمده از استفتا وجود دارد؛ یک، معیار در ترجمه قرآن عرف فصیح در عصر نزول است. و همین عرف به عنوان یکی از منابع استنباط نحو برشمرده شده است. (ر.ک؛ سیوطی، ۲۰۱۶: ۸۳) اما ایشان در این آیه، از عرف عهد حاضر فارسی زبانان بهره برده‌اند؛ که معیار ترجمه و تحلیل ادبی آیه نیست. دو، ترجمه براساس ترکیب‌های نحوی موجود، «ترکیب اول و دوم» قابل فهم برای عرف است چنانکه برخی از مترجمان و مفسران معاصر بر همین اساس به توضیح آیه پرداخته‌اند (ر.ک؛ بروجردی، ۱۳۶۶: ۸۹۰؛ صفوی، ۱۳۸۸، ج ۱۸: ۱۴۰؛ صادقی تهرانی، ۱۳۸۸، ج ۵: ۴۱).

ترکیب چهارم از برداشت نادرست برای تعیین محل «تعلیل» در آیه، برآمده است. این ترکیب نیز دارای پشتوانه ادبی نیست به همین دلیل دارای اشکالاتی شده است. از جمله این اشکالات در نظر گرفتن معنای غیر مفروض «تعلیل» برای «أَنَّ» به طور منطوقی، در افاده

معنای تعلیل لفظ «أن» و تأثیر آن در ترجمه آیه ۳۹ سوره زخرف؛ رفیعی و همکاران | ۱۷۵

همزمانی تعلیل توسط دو نشانه «إذ» و «أن» و ایجاد دور سبب و مسببی میان دو تعلیل است. پس در این بخش به بیان ادله قائلین هر دسته و وجوه قوت و ضعف آن پرداخته شد. بر همین اساس ترکیب سوم و چهارم بدلیل نداشتن پشتوانه ادبی و اشکالات موجود در آنها، به عنوان احتمالات ترکیبی مردود شناخته شدند؛ در ادامه واکاوی برای انتخاب ترکیب و ترجمه معیار تنها به بررسی ترکیب اول و دوم پرداخته خواهد شد.

۶. ترکیب معیار از آیه ۳۹ سوره زخرف و توضیح مبتنی بر آن

در دو بخش قبل به توصیف اختلاف دیدگاه قائلین و بیان ادله و شواهد هر یک پرداخته شد. در روند بررسی ادله‌ها، احتمال ترکیبی نوع سوم و چهارم به دلیل بی پشتوانگی ادبی و پدید آوری اشکالات ادبی و ترجمه‌ای مردود شدند. زیرا ترجمه براساس قواعد زبان مبدأ صورت می‌گیرد. (ر.ک؛ عرب، ۱۳۷۶: ۲۶) در این بخش به بازشناسی دو ترکیب دیگر و انتخاب ترکیب و ترجمه معیار پرداخته می‌شود.

برای بازشناسی ترکیب اول و دوم براساس دیدگاه نحویان، مترجمین و مفسرین و مقایسه دقیق تر آنها برای انتخاب نوع معیار، ضروری است تا به بیان شباهت‌ها و تفاوت‌های آن‌ها پرداخته شود؛ زیرا دلیل مناسبی برای اولویت‌گذاری یکی از ترکیب‌ها بر دیگری و انتخاب آن به عنوان «معیار» است.

دو وجه تشابه میان ترکیب‌های معتبر وجود دارد. یکی از شباهت‌ها دارا بودن پشتوانه ادبی براساس دیدگاه نحویان است؛ تا جایی که برخی از ادبا و مفسرین هر دو احتمال ترکیبی را مطرح کرده‌اند. (ر.ک؛ ابن هشام، بی‌تا، ج ۱: ۸۱؛ زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۴: ۲۵۲؛ طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۸: ۱۰۳) وجه اشتراک دیگر، توجه به کاربرد مصدرسازی «أن» در هر دو ترکیب و بیان تأویل آیه بر همین اساس است؛ (ر.ک؛ سیوطی، بی‌تا: ۱۱۱؛ ابن هشام، بی‌تا، ج ۱: ۴۱) این کاربرد توسط لغویان و نحویان برای «أن» ثابت شده است. (ر.ک؛ مهنا، ۱۴۱۳، ج ۱: ۴۹؛ معلوف، ۲۰۰۰، ج ۱: ۴۹؛ ابن هشام، بی‌تا، ج ۱: ۴۱).

این دو ترکیب، دارای چهار مورد تفاوت هستند. یکی اینکه نقش مصدر بدست آمده از عبارت پایانی آیه، در هر ترکیب متفاوت است؛ یعنی براساس ترکیب اول دارای نقش

فاعل برای «لَنْ يَنْفَعَكُمْ» هست و در وجه ترکیبی دیگر «مفعول‌له» برای آیه قبل بوده و معنای «تعلیل» را افاده می‌کند. دوم اینکه «إِذ» در ترکیب اول، به معنای «تعلیل» و در ترکیب دیگر، «ظرفیه» است. سومین تفاوت، در مورد فاعل «لَنْ يَنْفَعَكُمْ» وجود دارد. براساس احتمال اول، مصدری که از عبارت «أَنْتُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ» (زخرف/۳۹) بدست می‌آید به عنوان «فاعل» لحاظ می‌شود. اما در ترکیب دیگر، ضمیر مفرد غایب «هُوَ» در «لَنْ يَنْفَعَكُمْ» مقدر شده و به «تمنی» در آیه قبل ارجاع می‌کند (ر.ک؛ زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۴: ۲۵۲) چهارمین تفاوت، در ترجمه آیه ظهور می‌یابد؛ چون تغییر نقش نحوی هر لفظ و نوع ترکیبی آیه، در مفهوم بدست آمده از آن اثر گذار است. چنانکه این تفاوت میان ترجمه‌هایی که براساس نوع اول (ر.ک؛ صادقی تهرانی، ۱۳۸۸، ج ۵: ۴۱) و نوع دوم (ر.ک؛ صفوی، ۱۳۸۸، ج ۱۸: ۱۴۰؛ بروجردی، ۱۳۶۶، ج ۱: ۸۹۰) به توضیح آیه پرداخته‌اند، قابل رؤیت است.

بررسی مفهومی این آیه با دیگر آیات، برای اثبات شایسته‌ترین ترکیب، ضروری است. واکاوی ترکیبی آیه ۳۹ سوره زخرف نیز با استفاده از روش تفسیری قرآن به قرآن (ر.ک؛ ذهبی، ۱۹۶۱، ج ۱: ۱۵۲)، برای انتخاب ترکیب درست‌تر صورت می‌گیرد. آیه ۴۸ اعراف دارای ارتباط با آیه مورد بحث است. بنابراین در ادامه به توضیح ترکیب این آیه و تطبیق آن با آیه ۳۹ سوره زخرف پرداخته خواهد شد.

آیه ۴۸ سوره اعراف در بردارنده مفهومی همانند با آیه ۳۹ زخرف است. در این آیه «اصحاب الأعراف» در خطاب به جهنمیان گفته‌اند: «...مَا أَعْنَىٰ عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ» (اعراف: ۴۸). مترجمان در توضیح لفظ «جَمْعُكُمْ» دارای تفاوت هستند؛ برخی از آنها «جمع» را به معنای «جمعیت انسانی» دانسته‌اند (ر.ک؛ ارفع، ۱۳۸۱: ۱۵۶؛ انصاریان، ۱۳۸۳: ۱۵۶؛ فولادوند، ۱۴۱۸: ۱۵۶) و برخی دیگر در معنای «گرد آوری مال و اشیاء». (ر.ک؛ مکارم، ۱۳۷۳: ۱۵۶؛ آیتی، ۱۳۷۴: ۱۵۶) اما از میان دو احتمال موجود به لحاظ تشابه مفهومی این آیه با ۳۹ سوره زخرف، معنای «جمعیت انسانی» صحیح است؛ زیرا براساس ترکیب اول در آیه سی و نهم سوره زخرف، به نفع نرساندن جمع انسانی‌ای که

معنای تعلیل لفظ «أَنْ» و تأثیر آن در ترجمه آیه ۳۹ سوره زخرف؛ رفیعی و همکاران | ۱۷۷

مشترک در عذاب بودند، اشاره نموده بودند؛ همچنین براساس ترکیب دوم، به اشتراک در عذاب بدلیل همراهی در ظلم اشاره شده است که منظور هر دو «جمع انسانی» است. برای بررسی تطبیقی ترکیب این دو آیه لازم است تا ابتدا ترکیب آیه ۴۸ سوره اعراف بررسی شود. در آیه حاضر تنها یک احتمال ترکیبی وجود دارد. «ما» در معنای نافی بوده و سبب منفی شدن فعل «أَعْنَى» شده است. «جَمَعُكُمْ» نیز فاعل «أَعْنَى» بوده و مرفوع است (ر.ک؛ صافی، ۱۴۱۸، ج: ۸، ۴۲۲) در ظاهر احتمال دیگری مبنی بر کاربرد «مَا أَعْنَى» در صیغه تعجب وجود دارد. اما این احتمال به جهت دارا نبودن پشتوانه ادبی، تطبیق نداشتن اعرابی متعجب منه با اعراب «أَعْنَى» - یعنی متعجب منه که در معنای فاعل اما منصوب است در اینجا منصوب نگشته نادرست است (ر.ک؛ برکات، ۱۴۲۸، ج: ۴، ۲۰۰) بنابراین تنها احتمال ترکیبی آیه، نقش فاعل برای «أَعْنَى» است.

بررسی تطبیقی آیه ۳۹ زخرف با ۴۸ اعراف در دو بخش مفهومی و ادبی است. این دو آیه در جنبه مفهومی مشترک هستند. هر دو به بی تأثیری همراهی دیگران در جهنمی شدن و تحمل عذاب اشاره داشته‌اند. اما از جنبه ادبی، چنانکه گفته شد برای آیه ۳۹ زخرف دو ترکیب نسبت به عبارت پایانی آیه وجود دارد که یکی از آنها درست‌تر است؛ اما در آیه ۴۸ اعراف صرفاً احتمال «فاعلیت» مطرح است. پس هر دو آیه به لحاظ مفهومی و ترکیبی دارای اشتراک‌اند؛ که اشتراک ترکیبی در جنبه «فاعلیت» وجود دارد.

تطبیق مفهومی دو آیه مؤثر بر تحلیل ادبی از آنهاست. براین اساس وجه اول ترکیبی در آیه ۳۹ سوره زخرف که نقش «فاعل» را برای عبارت «أَنْتُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ» تعیین نموده، دارای تطبیق با احتمال ترکیبی آیه ۴۸ اعراف است. تطبیق موجود در مفهوم هر دو آیه، وجه اشتراک ترکیبی را تأیید می‌نماید؛ بر این اساس ترکیب اول از آیه ۳۹ سوره زخرف به عنوان «ترکیب درست‌تر» تعیین می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

برای استخراج ترجمه و ترکیب معیار از آیه ۳۹ سوره زخرف، به مطالعه ادبی این آیه و مفهوم «تعلیل» و نحوه ترجمه آن پرداخته شد. سه گروه ادبا، مترجمان و مفسران به عنوان

صاحب نظران این بحث تلقی شدند؛ با استقراء انجام شده چهار احتمال ترکیبی در آیه مطرح شده بود. طی بررسی انجام شده در دلایل هریک و لزوم پشتوانه ادبی آنها، ترکیب اول و دوم که به مصدری بودن «أَنْ» و «فاعل» بودن انتهای آیه یا «مفعول له» بودن آن اشاره داشته اند، به عنوان ترکیب صحیح شناخته شدند. اما دو ترکیب دیگر به دلیل پدید آوردن اشکالات ادبی-تفسیری به عنوان احتمال مردود شناخته شدند؛ از جمله این اشکالات: معنای «عاقبت» برای عبارت پایانی آیه، برداشت منطوقی «تعلیل» از «أَنْ» و دور سبب و مسببی میان «إِذْ» و «أَنْ» است. نیاز بود تا از میان ترکیب‌های صحیح یکی از آنها به عنوان معیار برگزیده شود. برای این به بررسی وجوه تفاوت و تشابه این دو پرداخته شد؛ در نتیجه ترکیب اول- «فاعل» بودن انتهای آیه برگزیده شد؛ زیرا ضمن قوت بیشتر ادله، در تطبیق با آیه ۴۸ اعراف تنها این ترکیب مورد تأیید خواهد بود. براین اساس ترجمه آیه ۳۹ سوره زخرف می‌بایست بصورت «بخاطر ظلمی که در دنیا کرده‌اید در آن روز داشتتان در عذاب نفعتان نمی‌دهد.» مطرح گردد.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Hossein Rafiei

Mohammad Karimi

Lasaki

Mohsen Habibi

Ahmad Shahrabi

Farahani

 <http://orcid.org/0009-0006-7314-2060>

 <https://orcid.org/0009-0006-4936-2653>

 <http://orcid.org/0000-0001-6542-7660>

 <http://orcid.org/0000-0001-7720-9644>

منابع

- قرآن کریم. چاپ سازمان تبلیغات اسلامی.
- آدینه وند لرستانی. محمدرضا. (۱۳۷۷). *کلمه الله العلیا*. چاپ اول. تهران: اسوه.
- آیتی، عبدالحمید. (۱۳۷۴). ترجمه قرآن. چاپ چهارم. تهران: صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران (سروش).
- ابن ابی زمنین، محمد بن عبدالله. (۱۴۲۴ه.ق). *تفسیر ابن ابی زمنین*. چاپ اول. بیروت: دار الکتب العلمیه. منشورات محمد علی بیضون.
- ابن جنی، عثمان. (بی تا). *الخصائص*. تصحیح عبدالحمید هنداور. چاپ چهارم. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن عربی، محمد بن علی. (۱۴۲۲ه.ق). *تفسیر ابن عربی (تاویلات عبد الرزاق)*. چاپ اول. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر. (۱۴۱۹ه.ق). *تفسیر القرآن العظیم (ابن کثیر)*. چاپ اول. بیروت: دارالکتب العلمیه منشورات محمد علی بیضون.
- ابن هشام، عبدالله بن یوسف. (بی تا). *مغنی اللیب عن الکتب الاعراب*. چاپ چهارم. قم: کتابخانه حضرت آیت الله مرعشی نجفی.
- ابوالفتوح رازی. حسین بن علی. (۱۴۰۸ه.ق). *روض الجنان وروح الجنان فی تفسیر القرآن*. چاپ اول. مشهد مقدس: آستان قدس رضوی. بنیاد پژوهش های اسلامی.
- ارفع، کاظم. (۱۳۸۱). *ترجمه قرآن (ارفع)*. چاپ اول. تهران: فیض کاشانی.
- الهی قمشهای، مهدی. (۱۳۸۰). *ترجمه قرآن (الهی قمشهای)*. چاپ اول. تهران: فاطمه الزهراء. انصاریان، حسین. (بی تا). *تفسیر حکیم*. چاپ اول. قم: دارالعرفان.
- برکات، ابراهیم. (۱۴۲۸ه.ق). *النحو العربی*. چاپ اول. قاهره: دارالنشر للجامعات.
- بروجردی، محمد ابراهیم. (۱۳۶۶). *تفسیر جامع*. چاپ ششم. تهران: کتابخانه صدر.
- بیضاوی، عبدالله بن عمر. (۱۴۱۸ه.ق). *انوار التنزیل و اسرار التاویل (تفسیر البیضاوی)*. چاپ اول. بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- تبریزی، غلام حسین. (بی تا). *الأصول المهدبه*. قم. مؤسسه آل البیت.
- فتازانی، مسعود بن عمر. (۱۴۴۰ه.ق). *المختصر المعانی*. چاپ هشتم. قم. دارالفکر.

تهانوی، محمد علی بن علی. (۱۹۹۶م). کشف اصطلاحات الفنون. بیروت: مکتبه لبنان ناشرون.
ثعلبی، احمد بن محمد. (۱۴۲۲ه.ق). *الكشف و البیان المعروف تفسیر الثعلبی*. چاپ اول. بیروت:
دار الحیاء التراث العربی.

الجنابی، یونس عبد مرزوک. (۲۰۰۴م). *اسلوب التعلیل و طرایفه فی القرآن الکریم*. طرابلس: دار
المدار الاسلامی.

حجتی، مهدی. (۱۳۸۴). *گلی از بوستان خدا «ترجمه قرآن»*. چاپ ششم. قم: بخشایش.
حسن، عباس. (۱۳۶۷). *النحو الوافی مع ربطه بالاسالیب الرفیعه و الحیاه اللغویه المتجدده*. چاپ دوم.
تهران: ناصر خسرو.

حلی، حسن بن یوسف. (۱۴۰۴ه.ق). *مبادئ الوصول الی علم الاصول*. تهران: انتشارات علمیّه.
خرم دل، مصطفی. (۱۳۸۴). *تفسیر نور (خرم دل)*. چاپ چهارم. تهران: احسان.
ذهبی، محمد حسین. (۱۹۶۱م). *التفسیر و المفسرون*. قاهره: دارالکتب الحدیثه.
رضایی اصفهانی، محمد علی. (۱۳۸۳). *تفسیر قرآن مهر*. چاپ اول. قم: پژوهش های تفسیر و علوم
قرآن.

زبیدی، محمد بن محمد مرتضی. (۱۴۱۴ه.ق). *تاج العروس من جواهر القاموس*. تصحیح علی
شیری. چاپ اول. بیروت: دارالفکر.

زمخشری، محمد بن عمر. (۱۴۰۷ق). *الكشاف عن حقایق غوامض التنزیل و عیون الاقاول فی
وجوه التأویل*. چاپ سوم. بیروت: دارالکتب العربی.

سبحانی، جعفر. (۱۳۸۴). *الإلهیات*. نوشته حسن محمد مکی العاملی. چاپ هفتم. قم: مؤسسه امام
صادق «ع».

سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر. (۲۰۱۶م). *کتاب الإقتراح فی علم اصول النحو*. قم: ذوی القربی.
_____. (۱۳۸۸). *البهجه المرضیه فی شرح الفیه بن مالک*. تصحیح و تعلیق مصطفی حسینی
دهدشتی. چاپ نوزدهم. قم: اسماعیلیان.

_____. (بی تا). *همع الهوامع فی شرح جمع الجوامع فی النحو*. تصحیح احمد عزو عنایه. چاپ اول.
بیروت: داراحیاء التراث العربی.

شروتوتی، سعید. (۱۳۷۴). *أقرب الموارد فی فصیح العربیّه و الشواهد*. چاپ اول. تهران: اسوه.
صادقی تهرانی، محمد. (۱۴۰۶ق). *الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن والسنه*. چاپ دوم. قم: فرهنگ